

VADREGÉNYEK¹

Évekkel ezelőtt könyvek kiadásába kezdtem, de nem ám a pénzcsinálási, hanem a betűvető oldalon, és ezzel olyan labirintusba léptem be, ahonnan nincs visszatérés vagy kiút, ahol nincs megállás, nincs kilátás. De hát ha van belátás?

Orosz irodalommal foglalkozó egyetemi ember vagyok, fordítok is. Az 1990-es években megérett a helyzet arra, hogy új orosz irodalomtörténet szülessen magyar nyelven. Első kötete már 1997-ben megjelenhetett (szerkesztette Zöldhelyi Zsuzsa),² mert az 1940-ig terjedő korszakról szólt: a XIX. század értékelésében nem történtek forradalmi változások, bár az irodalomtörténet legújabb kutatásait és elemzéseit itt is figyelembe kellett venni. Az 1917 utáni rész, amelynek megírása az én feladatomban lett, egészen más hangsúlyokat jelzett, mint a régebbi irodalmi felfogás – ne felejtjük el, hogy rendszeres irodalomtörténet nem született 1945 után, hiszen az irodalomnak jobbra csak kontraszelektált szórványai voltak megismerhetők. Így azután az 1985 utáni kulturális olvadás korszakában szinte habzsoltuk hatvan év frissen előkerült irodalmát.

Az első kötethez elkészült egy joggal antológiának nevezett, igen szép, 600 oldalas szöveggyűjtemény régebbi és újabb fordításokból.³ A Tankönyvkiadó (állítólag az ország akkoriban egyetlen nyereséges kiadója) egy fityinget sem fizetett a fordításokért, de jómagam is szelíden és szívesen adtam oda addig csak folyóiratokban publikált fordításaimat.

A második kötet már sokkal több munkát igényelt (tőlem, a szerkesztőtől

különösen), mert az 1945 utáni orosz irodalom legalább négy részre szakadt amőbaként (vagy négy halmazállapotban?) élte életét: volt hivatalos szovjet irodalom, szovjetunióbeli illegális szamizdat, Nyugaton megjelent tamizdat (a szerző otthon él, de Nyugaton publikál) és emigrációs irodalom (Nyugaton élő orosz szerző). Nem ritka az olyan író, akinek életművében egyszerre vagy egymás után mind a négy megtalálható. Összekerestem a legjobb magyar, sőt orosz szakembereket. Úgy tízen nekivágtunk a mintegy száz (= 100) orosz író életműve felkutatásának, olvasásának, átgondolásának, elemzésének. Nincs semmi meglepő abban, hogy akadt olyan kisebb, 8-10 kötetes életmű vagy másodvonalbeli, derék író, akinek a portréjára csak 1-2 oldal jutott a könyvben. Ehhez is el kellett olvasnunk minden művét, valamint – az igen vegyes színvonalú termésből az ocsút kiszűrve – a szakirodalmat róla, hozzá, körülötte. A Tankönyvkiadó honoráriumainak tükrében és mai egzakt gazdasági-pénzügyi nyelvünkön ez a következőképpen nézett ki.

Gyorsolvasásra trenírozott, kiváló előképzettségű és workaholic humán erőforrás alkalmazása esetén:

- tiszta munkaórában az egy közepes íróra vetített munkaidő kb. 29,5 óra,
- amelynek papíron megjelenő végterméke oldalban kb. 5-6000 karakter, azaz 0,15 ív,
- amiért bruttó 30 000 Ft/ ív (kiemelt!) honoráriummal számolva nettó durván 18-20 000 Ft jár, azaz íronként 3000 Ft, vagy másként egy munkaóráért 10 Ft.

Na de mindez a történelem előtti, 2002. esztendőben történt, és a krónikák sem jegyzik már, noha leírtam az *Élet és Irodalom*ban a Páratlan oldalon, „jouka” álnéven, mert féltettem a kiadás előtt álló könyvet – egyébként alaptalanul, a kutya sem figyelt oda arra, amit leírtam.

(Drága olvasó, ne hagyj itt, nem a pénzünkről lesz szó, csak el szeretném mesélni, hogyan áll a magyar biblio-bál. Már a fentiekből is láthatod, hogy a valóság annyira képtelen, hogy nyugodtan olvashatod az egészet fantasztikus regényként.)

Itt van tehát készen az irodalomtörténet, megvan az antológia első kötete, vak is látja, hogy már csak az anto-

lógia második kötete hiányzik. Ennek a szerkesztésére is engem kért fel a kiadó. Készül is, 2000 óta, de lassan. A kiadó sem sűrgette, hiszen privatizálták, és gazdát cserélget. Egyébként még mindig a Tankönyvkiadóról van szó, amely nincs kényszerhelyzetben vagy a csőd szélén, könyveit kötelező megvenni, bár azt is látni kell, hogy már nincs monopóliuma a tankönyvpiacra. Nem volt ideje arra odafigyelni, amiről nekem sejtelmem sem volt, hogy a tankönyvek kivételezett helyzete hamarosan megváltozik. Ha tudtam volna, sietek, mint az őrült.

A világ könyvkiadásában fordulat következett be 2003 májusában, amit senki nem vett észre, pedig szinte mindenki a kárát látja, most és mindörökké. A szerzői jogok kérdése mindaddig nem érintette a tankönyveket: minden tankönyvben engedély nélkül jelenhettek meg rövidebb irodalmi szövegek, részletek vagy akár teljes kisebb művek is. (Innen származhat – mintegy kontaktfertőzéssel – az a gyakorlat, hogy a Tankönyvkiadó az antológia műfordítóinak sem fizetett egy vasat sem: ha a szerző nem kap semmit, dolgozzon a fordító is a nép javára ingyen.)

2003 májusa óta elvileg már mindenkinek jár a tankönyvekben megjelenő szövegei után is jogdíj, még az örökösöknek is, ha még nem telt el 70 év a szerző halála óta. (Csak az érdekesség kedvéért jelzem, hogy a Szovjetunióban soha nem fizettek szerzői jogokért, különösen nem a külföldieknek, így kerülhettek az 1980-as évekig 1-2 rubelbe a világklasszisok hanglemezei, de még a Beatlesé is. Hozzá kell tenni, hogy az interneten elérhető irodalmi művek száma ma is szinte parttalan az orosz oldalakon.)

Antológiámban az elmúlt hetven évet felölelő irodalomtörténetben szereplő közel száz író közül hozzávetőlegesen hetvenötnek a művei sze-

1 ■ Jelen cikket 2006. október 19-én reggel 7.14-kor kezdtem írni, befejeztem 2008 tavaszán. Terjedelme 28 600 karakter, a ráfordított idő 700 perc. Hamarosan kiderül, miért áll itt ilyen lábjegyzet: foglalkozási ártalom.

2 ■ Zöldhelyi Zsuzsa (szerk.): *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1997.

3 ■ Szőke Katalin – Zöldhelyi Zsuzsa (szerk.): *Az orosz irodalom antológiája a kezdetektől 1940-ig*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2001.

repeltek, akik többnyire még élnek, vagy ha nem, a jogaik élnek az örökösök révén. A Tankönyvkiadó nemcsak azt nem tudta vállalni, hogy az antológia íróit kifizeti, de még azt sem, hogy ezeket az írókat megkeresi. Nincs rá ember, pénz, kapacitás. Amint arra sincs, hogy ugyanezt itt, Magyarországon elvégezzék, tehát e művek magyar fordítóit kifizesse vagy legalább megkeresse, azt pedig már nem is érdemes szóba hozni, hogy az egykor betiltott művek vagy az egészen új alkotások műfordítását meg kellett volna rendelni. Noha ez utóbbi iránt egyre nő az érdeklődés, a mai orosz irodalom iránti újszerű „kereslet” sem győzte meg a kiadót. Ám akkor a makacs egyetemi professzor – ez lennék én – elhatározta, hogy nem hagyja magát.

1997 óta az irányításom alatt működő műfordítói műhely szemináriumain elsősorban ehhez a szöveggyűjteményhez gyűjtünk és fordítunk anyagokat. Eleinte kényelmesen dolgoztunk, kiszemeltem egy fontos műrészletet, amelyet közösen lefordítottunk egy félév alatt, én a végén gatyába ráztam, és volt egy kész szövegünk. Máskor műfordítói pályázatot írtam ki egy regényrészletre.

És amikor a Tankönyvkiadó megpendítette, most mi is lesz a könyvvel, olyan ajánlatot tettem, amely további hosszú évekre biztosította munkás hétköznapijaimat és hétvégéimet: majd mi megkeressük a hallgatókkal és a doktoranduszokkal a szerzőket vagy örökösöket, az inséges magyar és a siralmas kiadói helyzetre hivatkozva elkunyeráljuk a szerzői jogokat ingyen, majd ugyanezt megtesszük a magyar fordítókkal is. Végére is halatlan dicsőség a könyvünkbe és az egyetemi tananyagba bekerülni, aki pedig ezt nem látja be, mert nem elég nagylelkű, az nem kerül be, és élete végéig rághatja a körmét, és nyelheti a megbánás könnyeit, az ő baja.

Így alkottam meg magam azt a csapdát, amelybe hamarosan már szerződéssel is alátámasztva besétáltam. Erről fog szólni ez az írás, hogyan és mint, kiken keresztül jutottam el és hova. Még mindig nem tudom, mi lesz a vége, de több olyan könyvkiadási és könyvszerkesztői élményben volt részem, amely arról győzött meg, rögzítenem kell az eseményeket.

Nagyon hamar kiderült, hogy a jogtulajdonosok egyáltalán nem olyan szelídek, mint gondoltam, és bizony fogukhoz verik a dollárt és az eurót, hiszen minden valamirevaló orosz írónak Németországban vagy Amerikában van az ügynöke, ha nem Svájcban. Csak azok engedték át a jogokat ingyen, akiket már korábban is személyesen ismertem. Hol volt már az a kellemes gyakorlat, amikor egy parkban adtam át, némileg tartva a következményektől, a hazai szamizdatos Katalizátor Kiadónak Bulgakov kisregényének fordítását, a Szovjetunióban soha ki nem adott *Kutyaszív* magyar kéziratát? Amelyet egyébként Spiró György felkérésére fordítottam le 1980-ban, aki akkor a kaposvári színház dramaturgja volt, és Babarczy László gondolta színre vinni, de nem jött létre az előadás. Ki gondolt akkoriban a jogokra?

Igaz, most sem mindenki gondol rá. Egyik hallgatóm hívta föl rá a figyelmemet, hogy az Országos Széchényi Könyvtár által működtetett Magyar Elektronikus Könyvtár oldalain fönt van a *Kutyaszív* magyarul. A megkerdezésem nélkül, sőt gondolom, a Bulgakov-örökösök megkerdezése nélkül. Felhívtam a MEK működtetőit, akik gyakorlott rezignáltsággal reagáltak: „akkor levegyük?” Mert jogdíjat nem fizetnek érte. Valójában engem nem a jogdíj izgatott: a kisregénynek már négy kiadása jelent meg 1989 óta, és bizony mindig javítottam rajta egy kicsit. Részben, mert először csúnyán belenyúlt a szerkesztő, részben, mert egyre gyakorlottabban fordít az ember, részben pedig azért, mert a Bulgakov-archívumból azóta előkerült a szerző által (nem mindig jobbra) javított, de autentikusabbnak tekintett kézirat. Szóval lényegében csak azt akartam elérni, hogy egy javított változat kerüljön föl, ami nem volt bonyolult, mindössze pár barátságos levelet kellett lenyelnem a betűelüléseimet rosszul toleráló web-szerkesztőtől. Ő is tudta valahonnan, hogy a fordítóknak nem jár tisztelet – ha belegondolok, nyilván azért, mert ingyen átengedi a fordítását, a marhája.

Van, ahol ez fordítva van, mégpedig tapasztalatom szerint a tudományos kiadásoknál. Amikor egyik könyvem angol kiadását céloztam meg,

érzékeltem, hogy a kiadóban porodik a szöveg, és nem történik semmi. Többszöri érdeklődésre kiderült, hogy a fordítás csak akkor jön létre, ha pályázati pénz kerül rá valahonnan. Nosza, két angliai pályázatot is nyertem a lefordítására, így a fordító kapott egy év alatt (mellesleg jelentős késéssel) elvégzett munkájára mintegy egymillió kétszáz ezer forintot, én pedig, a szerző, tizenkét évi munkám gyümölcseként semmit, csak a megtiszteltetést, és majd az eladott példányok után láthatok egyszer valami kis százalékot.

Ott tartunk még mindig, hogy az antológiához vadásszuk világszerre a jogokat, mert a mai orosz szerzők a rendszerváltással úgy rajzoltak szét a világban, mint bezárt kasból a méhek. Hirtelen és váratlanul fény sugar csillant az éjszakában: a moszkvai Magyar Kultúra Házának igazgatója segítségünkre adna egy fiatal orosz asszisztent, aki ott helyben megkeresi a szerzőket vagy az ügynökeiket. Ez a terv is igen hamar füstbe ment, ugyanis a fiatal munkatársat elbocsátották vagy kilépett, az okokat nem is firtattam már.

Rátaláltunk viszont közben egy németországi univerzális ügynökre, aki egyszerre több reménybeli szerzőnk európai jogait intézte. Több legyet egy csapással! – villanyozódtam föl. „Ingyenes közlésről szó sem lehet! – jelentette ki az orosz hölgy. – Mamlejev beteg, kell neki a pénz gyógyszerre.” Hadd beszéljek vele, kérem, hol érhetem el? Sehol, Párizs mellett él, rejtőzik. Ennyit én is tudtam. Na és Venedikt Jerofejev? Szó sem lehet ingyenességről, négy árva maradt utána. Eltűnődöm, hány évek lehetnek az 1990-ben elhunyt Jerofejev apró árvái, de aztán belenyugszom, hogy a nagy árváknak is élniük kell valamiből. Újabb zsákutca, amin az sem változtat, hogy az ügynök hölgy „kliensei” között, ügynöksége honlapján felfedezek olyan író is, akiről pontosan tudom, hogy közlését már nem kötik jogok, ő viszont jutányosan közvetíti ki a jogot a magyar kiadóknak is, a saját zsebébe.

Csak később derült fény Jerofejev ügyére. Egy diplomamunkáját író hallgatóm, Manchin Júlia, talált rá egy könyvre, amelyben Jerofejev elve-

szettnek hitt regényét, a *Sosztakovicsot* adja közre egy bizonyos Irina Toszunjan, és ebben, csodák csodája, benne van az antológiánkban szereplő befejezetlen írás, méghozzá szervetlenül – és szemérmetlenül – belemásolva. Értetlenül álltunk a jelenőség előtt, mindaddig, amíg a 2008-as könyvfesztivál egyik orosz íróvendége, Jevgenyij Popov be nem avatott a részletekbe. Venyedik Jerofejev nem négy, hanem egyetlen árvát hagyott hátra, aki valahol Moszkva és Petuski között annyira beavatódott a vodka művészetébe, hogy elitta az egészséget, és igen korán meghalt. Előtte azonban elvette feleségül Petuski kistelepülés egyik bolti eladónőjét, aki tehát jelenleg Jerofejev jogait árulja, és aranybányának tekinti. Az asszonyság már kétes hírnevet szerzett az ebből eredő csúnya vitákkal, és ügynökökkel nem dolgozik.

Az ügyes német ügynök hölgyhöz vezettek vissza a szálak nem is olyan sokkal később, egy Szorokin-darab előadása kapcsán. A Krétakör Színházban Mundruczó Kornél 2006 nyarán már készülődött *A Négyek szíve* őszi bemutatójára, amikor a regény fordítója, a kedves és tehetséges Bratka László költő tragikus hirtelenséggel elhunyt. (Mundruczó joggal érezhette úgy, üldözi a végzet, mert öt nappal Bratka után meghalt az akkor forgatott *Delta* című filmjének főszereplője is.) A színházi próbák kezdete előtt három héttel derült ki, hogy a szövegnek még részletei sincsenek meg Bratka gépében. Rekkenő nyárban hívtak föl. Elvállaltam a fordítást. Három hét alatt lett készen az embert próbáló szöveg. Nemcsak az oroszban sem létező szavakhoz kellett magyar halandzsákat kitalálnom, de komoly lelki erőfeszítésbe került, hogy csak a billentyűzetet verjem, és ne lássam magam előtt a véres-szadista jeleneteket, azt, ami a szövegben történik. Eközben feltettem a kérdést a színháznak, vajon a jogokat megvették-e. Nyár lévén lassan kezdődött meg a jogkérés, a fent említett hölgy éppen valamelyik óceáni szigeten nyaralt, és csak annyit írt vissza, hogy augusztusban tér haza, de nem lesz probléma, a szokásos összeg várható. Közben már elkészült a bonyolult díszlet is. Augusztus köze-

pén, közvetlenül a szerződés aláírása előtt jött villámcsapásként a hír: Szorokin fel van háborodva, hogy az engedélye nélkül kezdték meg a próbát, és nem járul hozzá az előadáshoz. Hiába volt minden taktika és könyörgés, az író „ifjúkorinak” minősítette *A Négyek szívét*, és helyette a *Jeget* javasolta, amely szép sikerrel ment már Lettországbán. Javasolta is Mundruczónak, nézze meg. Mundruczónak nem kell ahhoz semmit megnéznie és sehozá sem mennie, hogy bármit megrendezzen, főleg mert „nem-színházat” akart csinálni, de kénytelen-kelletlen mégis a *Jég* került színre, és nem is akárhogyan.

Ezek után én, a hoppon maradt műfordító, a regény megjelentetéséhez kerestem volna kiadót itthon, de senki nem lelkesedett, és mint kiderült, hiába is lelkesedett volna: Szorokin a regény publikálásához sem járult hozzá, amit egy igen durva levélben közölt velem. Allásponjtja és fő érve az volt, hogy a mostani, újabb műveit szeretné lefordíttatni, de minél előbb. Most végre kicsit átérezhetem a betiltott orosz szerzők helyzetét: van egy „betiltott” fordításom a fiókban! És itt kanyarodunk vissza az antológiához. Amikor az ajtón kirepülés után udvariasan visszatértem az ablakon, hogy megkérjem Szorokint, hadd szerepeljen egy részlet a regényből az antológiában, ezt is megtagadta a szerző, akinek egyébként e korai regényéből nőtt ki mindegyik további műve. Akkor megkérdeztem, a kéményen visszamászva, nem lehetne-e benne az antológiában egy kis elbeszélése, mindössze egyoldalas. De, válaszolta, 100 euróért. Itt abbahagytam, és nem vállaltam el a következő regénynek fordítását.

Óriási cikket lehetne írni arról – meg is írom egyszer –, milyen adósságai vannak a magyar könyvkiadásnak a régebbi orosz irodalommal szemben. Bizonyos, hogy az egyik legjelentősebb le nem fordított, illetve csak részleteiben lefordított regény Vaszlij Grosszman *Élet és sors* című, 1960 és 1965 között írott könyve a második világháborúról, amelyet gyakran emlegetnek úgy, mint „a XX. századi *Háború és békét*”. Grosszman elküldte a regényt a *Znamja* főszerkesztőjének, aki annyira elszőnyedte, hogy

egyenesen a párt Központi Bizottságának továbbította a kéziratot. Csaknem egy év múltán jött meg a válasz a folyóirattól: a regény szovjetellenes, nem közöljük. És szinte aznap megjelentek a KGB nyomozói az író lakásán, és elkobozták a kéziratot, annak összes másolatával, a barátoknál lévőket is beleértve. Felkutatták a más folyóiratokhoz beküldött példányokat is, és az a szóbeszéd járta, hogy a gépirónó lakásáról még az írógépszalagot és az indigót is magukkal vitték. Grosszman tiltakozni próbált a felső régiókban, de a párt és az ország fő ideológusa megmagyarázta neki, hogy regénye veszélyesebb, mint a *Zsivágó doktor*, és legkorábban 200-300 év múlva jelenhet meg. Az *Élet és sors* elkobzását Grosszman mindössze három és fél évvel élte túl.

Most pedig annak története következik, mennyire elhülyül a fáradtságtól az ember, miközben Európa-szerke jogokat kajtat és kunyerál. Filozófiai mese következik arról, hogy a megoldás mindig a lábunk előtt hever, csak észre kell venni.

Kerestem Grosszman moszkvai kiadóját, e-mailen, telefonon. A kiadó jószágon közölte, hogy a jogokat 1988-ban csak pár évre vették, de már nem az övék. Kérdezem, kitől-honnan vették. Mondják, Svájc-ból, Lausanne-ból, mert ott jelent meg először. Nem hiszek a fülemnek, hiszen a svájci kiadót ismerem, írok is gyorsan nekik, választ nem kapok. Világos, hogy ők nem fizethettek a jogokért, hiszen mégsem fizethettek 1980-ban a betiltó államnak. Lassan dereng a történet: Grosszman közeli barátja, Szemjon Lipkin költő a legnagyobb titoktartás mellett őrzött a regényből egy másolatot, amelyet átadott Vlagyimir Vojnovicsnak, akít jól ismerek. (Írok majd Vojnovicsnak, mondom magamnak.) Vojnovics mikrofilmre fotózta a szöveget, és amikor emigrált, magával vitte a cipője sarkában. Az 1970-es évek végén részletek jelentek meg a regényből az emigrációs lapokban. A több mint 1000 gépirásos oldal kiadásának anyagi kockázatát egyetlen emigráns kiadó sem vállalta. A híres francia-svájci L'age d'homme kiadó adta ki oroszul két hiányos, átcsempészett kézirat

alapján. Az 1983-as francia nyelvű megjelenés sikere (üzleti és irodalmi értelemben is) káprázatos volt. A kéziratot két, emigrációban élő irodalomtudós silabizálta ki (nyilván a jogok is őket illetik), barátok voltak, mindkettő erős szemüveget viselt..., mindkettőjüket ismertem..., szinte látom őket magam előtt, ahogy a filmkockák fölé hajolva dolgoznak, nem nehéz, mert tényleg jól ismertem őket, az egyik Jefim Etkind, már meghalt, az ő lányát ismerem, ő biztosan átengedi a jogokat, gondolom magamban, a másik pedig Simon Markis genfi professzor... aki 2003-ban halt meg, és a férjem volt. A kör bezárult. Az orosz szöveg jogai lényegében az enyéme, legalábbis részben.

A fordítások és fordítók vadászása sem utolsó szórakozás, hiszen ami már egyszer megszületett magyar nyelven, azt újrapiublikálni sokkal egyszerűbb. Szívmelengető volt látni, hogy a magyar fordítók mindegyike örömmel adta át nekünk a közlési jogot, bár kivétel is akadt, egy nagyszerű nyugdíjas egyetemi kollégám, de ő is a fordítók érdekeinek védelmével indokolta döntését.

Jevtusenkónál tartottam éppen, amikor eszembe jutott, hogy az 1960-as években nagy botrányt kavart az a verse, amely először szólt nyíltan a zsidók tömeges meggyilkolásáról Babij Jarban – a hruscsovi korszak több tabuját is megsértve ezzel. Sem a zsidókat, sem az ukrán kollaboránsok bűneit, sem a mézszárlást nem volt szabad emlegetni. Biztos voltam benne, hogy hallottam a vers magyar fordítását, talán Jevtusenko egyetemi színpadi fellépésekor, de nem találtam sehol. Már belenyugodtam, amikor Aczél Endre egy rádióműsorban megemlítette mint 1968-as verset. A dátum nekem késeinek tűnt, bár a fordítás éppen lehetett későbbi is, mint a vers. Újra keresni kezdtem. Biztos voltam benne, hogy a *Nagyvilág* közölné, de nem találtam. Egy volt könyvtáros hallgatóm, Májer Tamás talált rá, de csak másodszorra, mert kétszer átlapozta az összes *Nagyvilág*ot 1960 és 1970 között. A vers ugyanis nem Jevtusenko nevére jelent meg, hanem egy, a szám legvégére rejtett kis cikk közepébe dugva, amelynek címe: *Egy Jevtusenko-vers*

körül, és amelyet senki sem szignált. A cifrangosan tálalt, mindössze 19 soros kommentár a kamuflázs óriási kordokumentuma 1962-ből. Hadd idézzem, pár megjegyzéssel:

„Az új szovjet költészetnek egyik legtöbbet emlegetett művelője Jevgenyij Jevtusenko. Forradalmisága és patriotizmusa mellett valamelyest szokatlan vonások is kiütözköznek versein és magatartásán: tematikája mintha elhajolna a szovjet költői tradíciótól, és emberi attitűdje is mutat olykor furcsálkodó vonásokat. Hogy hű fia hazájának, jó híve a kommunizmus ügyének, s hogy jelentős költői tehetség, azt alig vonja valaki kétségbe, de annyi bizonyos, hogy némely verse körül sajátos hullámverés támad, hazájában is, külföldön is. Így legutóbb Babij Jar című verse körül. (*Itt áll a vers. – HZs*) A versnek erős visszhangja támadt. D. Sztarikov a *Lityeratura* i Szisznben szót emelt az ellen, hogy Jevtusenko a versben nem világít rá eléggé a fasizmusra, és a fasiszták bestiális mézszárlásairól szólva nem hangoztatja, hogy a hitleri téboly nemcsak egyetlen nemzetiség kiirtását kísérelte meg, hanem népek egész sorát. (*Babij Jarban csak zsidókat végeztek ki. – HZs*) Ugyanilyen értelemben nyilatkozott a Kijev alatt tízezerszám legyilkolt zsidókra emlékező versről Alekszej Markov. Viszont Jevtusenko költeményének pozitív értékeit hangoztatta Vera Inber és Ilja Ehrenburg. Sosztakovics pedig, hír szerint, megzenésítette a nevezetessé vált verset. »Az eset – fűzi ezekhez a jelentésekhez a bécsi *Tagebuch* – megmutatja, mily szabadon, mily átfogóan és mily szenvedélyesen vitatják meg a Szovjetunióban a politikai és művészi kérdéseket.« A nyugati polgári sajtó egyébként önkényes és nemegyszer fantasztikus kommentárokkal számol be a vitáról, amelyet természetesen a szovjetellenes politikai céljaira próbál kiaknázni.”

Úgy gondolom, a körítésnek tálalt cikk funkciója a vers megjelenését biztosító álca volt, és nem zárom ki, hogy a szöveg azért ilyen blőd, hogy ez szembe is tűnjön. Nem melleleg a bécsi *Tagebuch*ot idézi, ami szintén meglepő 1962-ben.

A gyönyörű fordítás szerzőjeként Ágai Ágnes volt megjelölve. Minthogy az előző vagy következő cikket Réz

Pál jegyezte, felhívtam őt, aki egyébként is fáradhatatlan irodalmi központként működik. Réz Pál azonnal megadta Ágai Ágnes költőné telefonszámát, aki a következőt mondta el: szerinte az aláírás nélküli cikk szerzője maga Kardos László. A *Babij Jar* először az *Új Élet* című zsidó újságban jelent meg, és Sós Endre felkérésére készült. Az *Új Élet*ben azonban nem találtuk meg, hiába lapozott Májer Tamás ismét szorgalmasan a könyvtárban. Ágai Ágnes emlékei szerint a vers nem az ő, hanem Garai Gábor fordításában jelent meg kötetben, azonban egyik Jevtusenko-kötetben sem találtuk. Minthogy a szignálatlan cikket nem vette fel Jevtusenko-versként a *Nagyvilág* repertóriumába, egy fontos vers, egy kiváló fordítás kihullott volna a bibliográfiák rostáján, ha nem szöszmötölünk az antológiánkkal.

Amint araszoltunk előre a munkával, üres hétvégeimen és éjjeleimen pályázatokat is írtam és adtam be. A projektet kétszer nem támogatta az OTKA, holott egy modern orosz irodalmi kutatócsoport terveinek keretein belül ez csak egyik eredményünk lett volna, sok más hasznos tudományos munka mellett. Meggyőződtem róla, hogy az OTKA határozatai személyes és szakmai összefonódások eredményei, arról nem is beszélve, hogy a döntések követhetetlenek és lassúak. Az áprilisban leadott pályázat eredményét következő év júniusában hirdették ki december helyett; a magasztaló bírálatok ellenére pályázatom lecsúszott az alvégre, és a júniusi fellebbező levelemre a rá következő év májusában kaptam olyan választ, amelyben értékelhető információ nem volt. Két évig tartott tehát a sikertelenségi történet. Egy ilyen mega-pályázat húsz résztvevővel 150 oldalas anyag, összeállítása kéthavi megfeszített munka eredménye. Ekkora terjedelemben és ennyi erővel inkább magát a könyvet tutujgatom. Az OTKA nemzeti kutatási alap, és végtére is a valaha nevesnek számító, most, az egyetemi átalakulással hanyatlásnak induló magyarországi orosz irodalomtudomány nem végez életmentő tevékenységet, nem védi a környezetet, és nem elsődlegesen magyar nemzeti tartalmú. Kapjanak hát OTKA-támo-

gatást a bennfentesek, az orvosok, a környezetvédők és a magyar témájú magyarok.

Nem támogatta felsőoktatási tankönyvként, a Tankönyvkiadó pályázataként sem antológiánkat a megfelelő pénzforrás. Pedig a pályázat mellékleteként a Tankönyvkiadótól olyan tanulságos szerződést kaptunk, amely a piaccgazdaságra áttérés iskolában tanítandó dokumentuma. Részletezném.

A határidő utáni késedelem minden napjára 1% kötbért vonnak le. (Így 100 napos késsel ingyenes jogot kapna elvileg a kiadó – ilyenkor jobb, ha le sem adjuk. N. B. soha nem késtem le a határidőt, viszont eltűnődöm, vajon a fenti OTKA-eset késedelmes válasza milyen százalékban rongálta naponta idegeimet, és talán ennek arányában jogos lenne egészségkárosító kötbért kérnem.)

A szerződés kötelez, hogy a lektorok javításait 15 napon belül vezessem át. (A 700 oldalasra tervezett antológiánál ez gyors munkát követel.) Késés esetén a kiadó tetszőleges javításokat tehet, vagy elállhat a kiadástól. Sőt késés nélkül is elállhat a kiadástól a leadás utáni két hónapon belül.

A szerző kötelezi magát, hogy a könyv folytatását, előzményét vagy hasonló műveit a kiadónak ajánlja föl, „ezen kötelezettség megszegéséből eredő kárért a szerzőt teljes kártérítési felelősség terheli”.

„A kiadó a jelen szerződés alapján jogot szerez a könyv átdolgozására.” (Vajon mit fog változtatni benne?)

A kiadó joga továbbá a borítótól a példányszámig, a formától az illusztrálásig mindent eldönteni és megváltoztatni, viszont nem köteles a megjelent könyvet a piacon tartani.

A kiadás ára, a közreműködők személye és a megjelenés ideje üzleti titoknak minősül, magának a szerződésnek a szövege pedig öt évig üzleti titok. A szerződés létrejöttének feltétele pedig nem más, mint a nyertes pályázat.

Mint a fentiekből kiderül, a pályázatot nem nyertük el, a szerződés nem jött létre, így már közreadhatom a fenti szöveget. Amikor mindez kiderült, belém bújt a kisördög, és megkérdeztem, mekkora összeget kaptam volna a kiadó, és az hány százalékát fedez-

te volna a könyv kiadási költségének. Nem untatok senkit a részletekkel, azzal sem, milyen nehéz volt az információkat megkapnom, különben is lehet, hogy ez tényleg üzleti titok, mindenesetre hosszas számolgatás után kiderült, hogy a támogatás birtokában kiadott antológia egyetlen példányának ára ötezer forint fölött lett volna (2005-ben).

Ez volt az a pont, amikor föladtam. Nincs az a hallgató, aki meg tudna vásárolni ilyen drága könyvet, és nincs az a féléves tárgyhoz kapcsolódó antológia, amelyik sokaknak megérne ennyi pénzt. Már az antológia első kötete is 3827 forint volt (2001-ben), szerintem csak könyvtárak vásárolták.

Kidobtam hát a fejemből 5-6 évnyi munkát, beraktam a papírhegyeket egy dobozba, és elraktam jó mélyre. Nem tudtam azonban magammal elszámolni a diákok és doktoranduszok generációinak munkájával. Ezekből néhány fordítást már elhelyeztem folyóiratokban, de mindet nem tudtuk publikálni. Akadt, aki a hónapokon keresztül végzett kollektív munkával és az én nem kevés segítségemmel közösen kijavított novellákat megjelentette a saját neve alatt, a megkérdezésem nélkül. Volt olyan is, aki csak fenyegetőzött ezzel.

Elkezdttem beadni hát szerényebb, kisebb pályázatokat, hogy a hallgatói, közös vagy saját munkával az antológiához készült fordításokat tanulmányi célra kiadjam egy vékony kötetben. Két jó szándékú pályázat is akadt, így a fordítások egy jószívű ifjú tördelőtáncos kezébe kerülnek, akit ismerősök ismerőse révén találtam, és nem kér pénzt érte, azután tervezek egy borítót, amelyből egy jólelkű ifjú reklámgrafikus borítót csinál, és nem kér pénzt érte, és beadjuk egy digitális nyomdába, csinálunk belőle pár példányt magunknak és a tanszéknek. A szerzői jogokat nem mindenkitől kértük el kaptuk meg. Végül is nem járunk el becstelenebbül, nem segítjük meg jobban a törvényt, mint az ország óriási nemzeti elektronikus könyvtára. És ha börtönbe kerülök, biztos, hogy a hallgatók majd hoznak be egy kis elemőzsiát, a korszakunkhoz illő, szovjet irodalomból jól ismert gesztussal. Ott végre ki is alhatom majd magamat.

HETÉNYI ZSUZSA

A KÖNYV MÁR NEM A RÉGI

A Brockhaus kiadó az év elején bejelentette, hogy felhagy a 200 éves lexikon nyomtatott változatának forgalmazásával. A lipcsei szerkesztőséget online szerkesztőséggé alakították át, és vezetésével első (talán nem túl éles) látásra egy másik területen, a www.brigitte.de és a www.youngmiss.de című kiadványoknál tapasztalatot szerzett újságírónt bíztak meg.¹

Az Amazon.com tavaly novemberben mutatta be nagy felbontású, e-papír-technológiával működő könyv olvasó készülékét, a *Kindle*-t, amely akár napfényben is használható, és amelyre pillanatnyilag 130 000 cím tölthető le közvetlenül a cég honlapjáról, 10 dollár körüli átlagáron.² A készüléket idén kezdi el forgalmazni az Egyesült Államokon kívül, akárcsak a Sony konkurens *Reader*ét, amely

1 ■ Strategische Neuausrichtung bei Brockhaus, www.brockhaus.de (Presse, Weitere Meldungen aus dem Verlag).

2 ■ Lásd www.amazon.com, www.wikipedia.org, s. v. „Kindle”.

3 ■ Top authors to go digital with ebooks, www.timesonline.co.uk, 2008. február 17.

4 ■ <http://browseinside.harpercollins.com>

5 ■ Trotz Brockhaus: Dem Buch geht es eigentlich gut, www.perlentaucher.de, 2008. február 15.

6 ■ Book Publishing in America: Unbound, www.economist.com, 2008.június 5.

7 ■ Forrás: Book Industry Statistics, New Book Titles and Editions 2002–2007, www.bowker.com; Zahlen und Fakten, www.boersenverein.de; Könyvforgalom, www.mkke.hu

8 ■ Trotz Brockhaus

9 ■ Die Zukunft des Buchs hat angefangen, www.perlentaucher.de, 2008. március 3.

2006 őszén jelent meg az amerikai piacon.

Az e-könyv-olvasók nagy-britanniai forgalmazásának elébe menve jelentette be a Random House és az Hachette, amelyek együtt a brit könyvpiac 30 százalékát uralják, hogy az ősszel már elektronikus formában is árusítják újonnan megjelenő könyveiket.³ A Harper Collins pedig, amely már különböző formátumokban árulja e-könyveit a korszerűsége valamit is adó amerikaiaknak, saját honlapján ingyen betekintést kínál a letölthető szövegek némelyikébe, többek között Paolo Coelho legújabb bestsellereibe.⁴

„Majdnem minden nagy kiadói csoport digitális ajánlatokkal áll elő, és ez elég valószínűvé teszi, hogy az idén jelentős változás várható a digitális könyvek eladásában” – írja Rüdiger Wischenbart osztrák médiaszakértő.⁵ A *The Economist* szerint pedig „a könyvek alig változtak az elmúlt fél évezred folyamán, de most talán nagyon közel állnak ahhoz, hogy digitálissá váljanak”.⁶

A papírkönyv halála az utóbbi évtizedek egyik legkedveltebb apokaliptikus témája. Számptalan Antikrisztus jött már el különféle megjelenítők, adattárolók és fájlformátumok képében, de a nevezett médium köszöni, jól van. A múlt évben az Egyesült Államokban – a *print-on-demand* és a nagyon kis példányszámú (*short-run*) könyveket nem számítva – 276 649 új címet jelentettek meg, 1%-kal többet, mint 2006-ban (274 416) és 29%-kal többet, mint 2002-ben (215 138). Németországban 2006-ban 94 716 új cím jelent meg, 5%-kal több, mint 2005-ben (89 869) és 11%-kal több, mint 2001-ben (85 088). A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének (MKKE) adatai szerint Magyarországon 13 239 új könyvet adtak ki 2007-ben, 16%-kal többet, mint az előző évben (11 377), és 33%-kal többet, mint 2002-ben (9 990).⁷

Baljós előjelekből persze nincs hiány: a német könyvpiacra a könyvfordítások száma évek óta csökken – írja Rüdiger Wischenbart. Az új könyvek számának növekedése tehát nem igazán azt jelzi, hogy nőne a kulturális sokféleség a könyvek világában. A kiadókkal folytatott beszélgetések

alapján elmondható, hogy az elmúlt évtizedek során visszaesett az igényesebb szépirodalmi és tudományos könyvek átlagos eladott példányszáma. Ahol nem is olyan régen még elérhető volt a tíz- vagy húszszerez eladott példányszám, ott ma örülni kell annak, ha 3000 kötetrel a közvetlen költségeket épp fedezni lehet. És egyre kevesebb a könyvekkel kapcsolatos szellemi eszmecsere – a nyelvi határokon átívelőkről nem is beszélve, ahol még fordítási költségek is felmerülnek.”⁸ A fordítások számának csökkenése persze nem csak a növekvő költségeknek vagy a lanyhuló szellemnek tulajdonítható. A külföldi könyvek importja a könyvpiac egyik húzóágazata. Nálunk, a MKKE szerint közel 8%-kal nőtt az importkönyvek eladása 2007-ben, és ebben nincsenek benne a külföldi webáruházakban vásárolt példányok. Márpedig az olyan kereső és elárusító rendszereken keresztül, mint a *www.abebooks.com* szinte bármilyen könyv (a ténylegesen használttól a remittendáig) olcsón beszerezhető.

De ha a papírkönyv még nem készül is meghalni, már egy ideje hozzá kellett szoknia ahhoz – nála rosszabb állapotban levő rokonaival, a papírújsággal és a papír folyóirattal együtt –, hogy komoly vetélytársai támadtak az olvasó figyelméért folytatott versenyben. Rüdiger Wischenbart értesülései szerint ma már „a tudományos publikációk körülbelül 50%-át online olvassák”. Sőt „ételrecepteket, fogyókúratanácsokat, gazdasági információkat és közepesen hosszú elemzéseket, használati utasításokat a legkülönbözőbb témakörökben és természetesen – kulcsszó: Brockhaus – lexikoncikkeket. És gondoljunk csak az iskolákra, a főiskolákra és egyetemekre, ahol könyvrésztetekből állítanak össze tananyagokat – mindez együtt tekintélyes piac.”⁹

Ennek ellenére a könyvkiadók mind ez idáig legfeljebb marketingfunkciót szántak az elektronikus szövegeknek: a szakácskönyv egy-két receptje vagy a regény első fejezete kedvet csinál az egész megvásárlásához, illetve az oldal, amelyen megjelenik, reklámfelületet biztosít mindenféle terméknek. Az elektronikus szöveg mint önállóan eladható termék csak a tudo-

mányos könyvkiadásban – de ott sem minden területen – és a hozzá szorosán kapcsolódó lexikonkiadásban terjedt el.

Az igazán jó családból származó és a maga területén úttörőnek számító *Gutenberg-e* projekt (www.gutenberg-e.org), amelyet fiatal kutatók díjnyertes könyveinek online publikálására hozott létre a Columbia University Press és az American Historical Association, aligha éri meg a felnőtt-kort: új szövegeket már jó ideje nem közöl, és az eredetileg előfizetéses virtuális könyvtár a tetszhalál állapotában ingyenessé vált. Jean Kempf, egy mostanában szerveződő, alternatív európai kísérlet egyik vezetője (Presses Universitaires de Lyon) szerint a *Gutenberg-e* nem ismerte fel a szerzők és a közönség igényeit. Először is azokban a szakmákban, ahol a közlemények nemcsak két percig relevánsak, hanem sokukat évtizedek múltán is olvassák – és végső soron ez a minőség egyik legfontosabb ismérve –, ott szükség van arra, hogy a szöveg hosszú időn át fennmaradjon, amit sem az internet, sem az e-könyv-olvasó nem tud biztosítani. Ezzel összefügg a másik probléma, amit az elektronikus könyv csekély presztízse jelent a nyomtatott könyvhöz képest, ami nélkül a fiatal kutató aligha pályázhat sikerrel a ritkán megüresedő állások egyikére vagy a szakmai túlélést lehetővé tevő ösztöndíjakra. Kempf szerint a megoldás a *print-on-demand* (POD) és az online publikálás kombinációja, ami egyesíti az elektronikus szöveg kereshetőségét és bővíthetőségét (képgyűjtemények, mellékletek, linkek stb.) a nyomtatott szöveg tartósságával és presztízsével. A modellt a mai tudományos folyóiratok nagy részénél bevált megoldás szolgáltatja: egyaránt megjelennek papíron és az interneten.

De akkor ez most e-könyv vagy nem e-könyv? A POD azoknak a technikai újításoknak a része, amelyeket az olvasó gyakorlatilag észre sem vesz. „A könyv az előállítás terén és a *back office*-ban – a szerző kéziratától kezdve a szerzői jogok vagy az árukészlet kezelésén át a nyomdai előkészítésig – már régóta digitális – írja Wischenbart a Brockhaus metamorfózisát kommentálva –, de a digitális láncolat még

az előtt megszakad, hogy a könyv eljutna a közönségéhez.”¹⁰ Amerikában a POD-technológia 1200 kötetnél kisebb példányszám esetén már gazdaságosabb a hagyományos nyomtatásnál, és a küszöb gyorsan emelkedik.¹¹ A *short-run* szektorban a család vagy a vállalkozás történetének hiteles krónikáját vagy a kedvenc receptek gyűjteményét kemény kötésben, ötvenes példányszámban már példányonként kevesebb mint 20 dollárért meg lehet jelentetni.¹² Így nem meglepő, ha a Bowker 2008-as könyvpiaci jelentése szerint a 276 649 hagyományos értelemben vett új könyvcímen felül tavaly 134 773 POD és *short-run* kötet jelent meg az Egyesült Államokban, azaz ötször annyi, mint egy évvel korábban.

Az olcsó, kis példányszámú nyomtatást lehetővé tevő technológiák és az e-könyv-olvasók viszonylag magas ára mellett (az Amazon Kindle például 359 dollárba kerül) az e-könyv parúszija legfeljebb a bestsellerek terén várható, és nem véletlen, hogy az előjelek is ezen a területen mutatkoznak. „Egyre inkább azt gondolom – fejtegeti Wischenbart –, hogy eddig

egyszerűen nem volt elég nagy nyomasztás a kiadókon, és az üzlet nem volt elég nagy ahhoz, hogy megteremtsék a szükséges feltételeket, és új utakat derítsenek fel. Ha a pótlólagos bevételekre valóban égető szükség lesz, és ha az olvasóközönség, legalább a fürdőkádban olvasott krimi mellett, egyre növekvő magától értődőséggel tanulja meg bármilyen – akár digitális – csatornán keresztül is beszerezni a tartalmakat, akkor majd hirtelen minden megváltozik.”

De Wischenbart fejtegetéseiből nem derül ki, mi késztetné a kiadókat épp most kísérletezésre, amikor a korábbiaknál cseppet sem megy rosszabbul a könyvkiadás és -eladás. És még inkább kérdéses, hogy a tartalombeszerzésben járatossá vált olvasók, legalábbis azok, akiket nem elsősorban a kutyuk vásárlása inspirál, miért akarnák egy kényelmetlen és drága szerkezet segítségével olvasni azokat a könyveket, melyeket az interneten keresztül olcsón megvásárolhatnak a jól bevált papírhordozón.

Az e-könyv jövőjét vagy a könyvét általában mindig a hangfelvételek újabb befutott karrierjéhez szokták hasonlítani. „Az e-könyvek végső soron a tartalom és a hordozó szétválása felé mutatnak, olyan nagyarányú

változással fenyegetve a könyvkiadást, amilyen a zeneipar ment keresztül. A történet ismerős: a kalózmásolatoktól való félelmükben a kiadók máris különféle, egymással inkompatibilis biztonságtechnológiákat alkalmaznak” – írja a *The Economist*. De nem biztos, hogy ez a jó analógia. Az olcsó, kis példányszámú technológiák fejlődése és az a tény, hogy az alaposabb elolvasásra szánt online tartalmakat – például a JSTOR-ból és a hozzá hasonló folyóirat-archívumokból letöltött cikkeket – a legtöbb kinyomtatják, inkább a digitális fényképezéssel rokonítja az átalakuló könyvkiadást. A digitális fényképezés sem a papírkép halálához, hanem a házi fényképnymatók és a professzionális fényképnymtatás fejlődéséhez vezetett. Egy CD-n megvásárolt és az internetről letöltött zenemű között valóban kevés különbség van, mind a használhatóság, mind pedig a tartósság szempontjából. A fényképpel és a könyvvel más a helyzet. Talán nem véletlen, hogy a Brockhaus kiadó zászlóshajójának radikális átalakításáról csak honlapjának egy nehezen megtalálható rovatában számol be, miközben a címlapon továbbra is a könyvespolccal együtt is kapható 30 kötetes papírciklopédiát reklámozza.

GECSER OTTÓ

10 ■ „Trotz Brockhaus...”

11 ■ „Book Publishing in America...”

12 ■ www.shortrunbooks.com